

Гончарук Р. А.,

*старший викладач кафедри практики німецької та французької мов
Рівненського державного гуманітарного університету*

ЕМОЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ «ANGST» У ТВОРАХ Г. ГЕЙНЕ

Анотація. У полі зору представників різних галузей зарубіжної та вітчизняної науки – психології, мовознавства, соціології, філософії, культурології, історії – уже давно потрапили емоції, оскільки вони прямо пов'язані з природою, поведінкою, переживаннями, уявленнями, сприйняттями людини. Емоції відображаються в емоційній картині світу людини, включаючи й мовну картину. Емоційні стани виконують функцію мотивації в процесі пізнання та усвідомлення людиною навколишнього світу та явищ навколишньої дійсності. Питання взаємодії мови, свідомості й емоцій також давно перебуває в центрі уваги науковців. Як наслідок, останнім часом зріс інтерес представників науки до вивчення поняття «концепт». Концепти досліджуються в психології, мовознавстві, літературознавстві, культурології. Концепт є оперативною одиницею пам'яті, концептуальної системи мови та всієї картини світу, яка відображається в людській психіці. Емоційні концепти, що відображають та утворюють емоційну картину світу, є предметом вивчення лінгвістики. «Страх» як емоційний концепт сьогодні також привертає увагу дослідників у різних наукових сферах. Він належить до універсальних концептів, які є спільними для більшості народів і культур. Серед великої кількості людських емоцій страх є однією з переважаючих. Страх супроводжує людину протягом усього її життя та проявляється в різних варіаціях: страх перед смертю, за своїх рідних, перед майбутнім тощо. Страх розглядається як емоція, що виникає внаслідок реальної або уявної небезпеки, яка загрожує життю істоти, особистості або цінностям (ідеалам, цілям тощо), що їх захищає особистість. З огляду на важливість та універсальність емоції, спектр засобів вербалізації цього концепту досить широкий і представлений на різних мовних рівнях. Проведений аналіз показує, що семантичне поле концепту «Angst» – «страх» представлене складною когнітивною структурою, яка включає такі субконцепти, як «ляк», «боязнь», «тривога», «хвилювання», «біль», «страждання».

Ключові слова: емоційний концепт, вербалізація, лексема, поезія, метафора.

Постановка проблеми. Уже кілька століть не згасає інтерес філологів до творчості Генріха Гейне. З одного боку, цей інтерес зумовлений величиною генія німецького поета, глибинністю його мислення, масштабом його творчості. З іншого боку, усе більшої актуальності набувають дослідження нових аспектів творчості поета, які нагепер ще недостатньо глибоко вивчені як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями.

Наукова розвідка присвячена виявленню й дослідженню засобів вербалізації емоційного концепту «Angst» – «страх» у творчості німецького поета Г. Гейне.

Актуальність роботи зумовлена активним розвитком на сучасному етапі когнітивного напрямку в дослідженнях мовознавців і психологів, розвитком таких суміжних дисциплін,

як психолінгвістика, когнітивна психологія та когнітивна лінгвістика.

Об'єктом дослідження є художній концепт «Angst» у творах Г. Гейне «Buch der Lieder», а саме «Lyrisches Intermezzo» та «Die Heimkehr».

Предметом дослідження є вербалізація художнього концепту «Angst» у цих творах.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні та визначенні особливостей репрезентації концепту «Angst» у творах Г. Гейне.

Метою статті є визначення специфіки використання емоційного концепту «Angst» у творах Г. Гейне для відображення індивідуальної емоційної картини світу автора. Мета дослідження передбачає вирішення певної низки завдань: відобразити лексеми, які позначають концепт «Angst» у поезіях Г. Гейне зі збірки «Buch der Lieder» і «Harzreise», дати характеристику їх мовної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Термін «концепт» (лат. *conceptus* – зміст поняття, акт «схоплювання» смислів речі (проблеми) в єдності мовленнєвого висловлювання) [13], що перебуває в центрі уваги дослідження, з'явився серед ключових понять лінгвістики порівняно нещодавно, а саме в 1928 році в статті С.О. Аскольдова «Концепт і слово», яку надруковано в збірнику «Русская речь» [4]. Здійснюючи спробу визначення природи концепту, автор зауважує: «Концепт есть мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода» [3, с. 268]. Приблизно в той самий період інший представник науки радянської епохи Д.С. Лихачов поняттям «концепт» позначає узагальнену розумову одиницю, яка відображає та інтерпретує явища дійсності й залежно від освіти, особистого досвіду, професійного та соціального досвіду носія мови та як певним чином узагальнення різних значень слова в індивідуальній свідомості носіїв мови дає змогу тим, хто спілкується, долати індивідуальні розбіжності в розумінні слів, що існують між ними [11, с. 281]. Отже, автор вважає, що зміст поняття «концепт» залежить від особистості. Г.К. Вежицька розглядає «концепт» як «об'єкт світу «Ідеальне», який має ім'я та відображає певні культурно-зумовлені уявлення людини про світ «Дійсність». А сама дійсність дана нам у мисленні (не у сприйнятті) саме через мову, а не безпосередньо [14, с. 3]. Словник німецької мови трактує «концепт» як «ідею, ідеал, уяву, котра абстрагована зі сприйняття» [17].

Що стосується класифікації концептів, то С.Г. Воркачов виділяє концепти вищого рівня (любов, совість тощо) та звичайні [7]. М.В. Піменова подає тричленну класифікацію концептів: 1) базові концепти, серед яких розрізняє космічні, соціальні та психічні (духовні) концепти; 2) концепти-дескриптори, які класифікують базові концепти; 3) концепти-релятиви, які

реалізують типи відносин серед базових концептів. До психічних (духовних) концептів автор зараховує концепти емоцій [12, с. 129].

Для розвідки актуальними є праці С.О. Аскольдова, у яких учений пропонує поділяти концепти на пізнавальні та художні [3]. Описуючи природу пізнавальних концептів, С.О. Аскольдов уважав, що «концепт замінює предмети або конкретні уявлення» [3, с. 269]. Далі автор продовжує свою думку: «Концепты – это почки сложнейших соцветий мысленных конкретностей. В привычной мысли мы ограничиваемся выбрасыванием этих почек, для психологического наблюдения совершенно бесформенных и, однако, заключающих в себе сложнейшую структуру возможностей. Но мы их не развертываем, потому что мы заняты и заинтересованы только их значением, а вовсе не конкретной реализацией» [3, с. 269]. С.О. Аскольдов вважає за необхідне виділяти окремо художні концепти, так як вони відрізняються від пізнавальних концептів психологічною складністю, так як, на його думку, «до концептів пізнання не примішуються почуття бажання, взагалі ірраціональне. Художній концепт ... є комплекс того й іншого, тобто поєднання понять, уявлень, почуттів, емоцій, ... вольових проявів» [3, с. 270]. Автор також називає ще одну суттєву відмінність між пізнавальними та художніми концептами. Він наголошує, що концепт пізнання завжди має стосунок до ідеальної чи реальної дійсності, у ньому можливість підпорядковані чи то вимогам реальної дійсності, чи то законам логіки. Художньої цінності ж художнім концептам надає «ассоциативная запредельность» [3].

Концепт є одиницею концептосфери, тому може мати словесне вираження й не може. Вербалізуватися концепт може за допомогою мовних засобів. Серед засобів вербалізації концептів виділяють: 1) готові лексеми чи фразеологізми, що є в складі лексико-фразеологічної системи мови; 2) вільні словосполучення; 3) структурні та позиційні схеми речень; 4) тексти й поєднання текстів.

Питання взаємодії мови, свідомості й емоцій уже давно перебуває в центрі уваги науковців. В.І. Шаховський зазначає, що «емоції включені до структури свідомості й мислення», «тісно пов'язані зі знаннями: змінюються знання, думки й це призводить до змін емоцій людини». Також автор визнає універсальність людських емоцій для всіх культур [15, с. 3–4]. Г.К. Вежицька серед універсальних емоцій розрізняє ті, які існують у всіх культурах, ті, для яких характерний певний вираз обличчя, і ті, які збільшують шанси вижити [5]. Отже, емоції – це те спільне, що об'єднує людей різних культур і робить їх подібними між собою. А емоційні концепти є результатом переосмислення емоцій цими народами та закріплення їх у власній мові. Даючи визначення емоційного концепту, М.О. Красавський відзначає, що «емоційний концепт – не лише поняття, не лише набір певних когнітивних елементів, а й оціночні уявлення про саме поняття» [10, с. 74]. Учений продовжує свою думку та описує емоційний концепт як «етнічно, культурно обумовлене, складне структурно-смісловне, ментальне, як правило, лексично чи фразеологічно вербалізоване утворення, що базується на понятійній основі, включає в себе, окрім понять, образ, культурну цінність, і яке функціонально заміщає людині в процесі рефлексії та комунікації предмети ... світу, що викликають у людини пристрасне до них ставлення» [10, с. 73]. Г.К. Вежицька вказує, що, аби

пояснити емоційні концепти, варто визначати їх за допомогою слів, які були б інтуїтивно зрозумілі та не були б іменами емоцій чи емоційних станів [6, с. 329].

Серед великої кількості людських емоцій страх є однією з переважаючих. Страх супроводжує людину протягом усього її життя й проявляється в різних варіаціях: страх перед смертю, за своїх рідних, перед майбутнім тощо. Філософський словник визначає страх як емоцію, «що виникає внаслідок реальної або уявної небезпеки, яка загрожує життю істоти, особистості або цінностям (ідеалам, цілям тощо), що їх захищає особистість» [1, с. 610]. Німецькомовний словник визначає страх «Angst» як стан відчуття, пов'язаний із тривогою, пригніченням, збудженням (перед небезпекою); невиразне відчуття загрози [16]. З погляду психології страх – «емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному чи соціальному існуванню індивіда й спрямована на джерело дійсної або уявної небезпеки» [2, с. 509].

Для дослідження цікавою є «теорія диференційних емоцій», яку розробив свого часу Керрол Елліс Ізард. У теорії автор виділяє базові емоції, які безпосередньо пов'язані з підвищенням інтенсивності людських переживань: здивування-ляк, цікавість-збудження, страх-жах [9, с. 245]. Також Керрол Елліс Ізард виділяє низку так званих базових емоцій: цікавість, радість, здивування, печаль, гнів, відразу, презирство, страх-жах [8, с. 64]. На думку автора, страх складається з певних і специфічних фізіологічних змін, експресивної поведінки та специфічного переживання, яке впливає з очікування загрози чи небезпеки [8, с. 284]. Також страх може супроводжуватися й іншими емоціями, такими як, наприклад, емоції негативного ряду: агресія, біль, ненависть, сюди можна додати й емоції позитивного ряду, такі як здивування, цікавість, навіть любов. Отже, концепт «страх» як когнітивно-афективне ментальне утворення може включати в себе й інші емоційні стани, які може переживати людина (ляк, жаж тощо) та які формують систему номінативного поля концепту.

Як джерело для дослідження взято тексти поезій збірки Г. Гейне «Buch der Lieder», а саме «Lyrisches Intermezzo» та «Die Heimkehr». Проведений аналіз показує, що семантичне поле концепту «Angst» – «страх» представлене складною когнітивною структурою, яка включає такі субконцепти, як «ляк», «боязнь», «тривога», «хвилювання», «біль», «страждання».

У збірці «Buch der Lieder» («Книга пісень») Г. Гейне концентрує увагу читача на почуттях і переживаннях ліричного героя. Саме тому й концепт «Angst» є джерелом сильних емоцій і переживань, особливо коли йдеться про страждання головного героя.

Біль за втраченим коханням, який поет виражає за допомогою лексичних метафор, зустрічаємо, наприклад, у поезії «Die Linde blühte, die Nachtigall sang» [18]: «Die Blätter fielen, der Rabe schrie hohl, Die Sonne grüßte verdrossenen Blicks». Ці метафори підсилені емоційно-забарвленими епітетами [18]. Біль за втраченим коханням і страх перед майбутнім без коханої вербалізується в Г. Гейне в поезії «Ich stand in dunkeln Träumen» [18] також за допомогою метафори, підсиленої емоційним окличним реченням: «Und ach, ich kann es nicht glauben, Daß ich dich verloren hab!» [18]. Утрачене кохання призводить до душевних хвороб ліричного героя: «Warum bin ich selbst so krank und so trüb ... Warum verliebest du mich?» [18].

Найпоширеніше представлено в циклах поезій Г. Гейне такі субконцепти, як «тривога», «боязнь», «хвилювання». Найчастіше вони передають страх ліричного героя втратити кохання. При чому це може бути страх смерті коханої: «**Bald aber küßt sie bleich der Tod**» [18] або «**Mein süßes Lieb, wenn du im Grab ... Ich jauchze, ich zittre, ich weine mild, Ich werde selber zur Leiche**»; чи страх того, що кохана розлюбить героя: «**Schau ich dir nur ins Angesicht, So bin ich froh wie 'n König**», «**Sie haben dir viel erzählet ... Sie nannten mich den Bösen, Und du hast alles geglaubt**», «**Ich hab im Traum geweinet, Mir träumt', du verliebest mich**», «**Wenn du dich mit vollem Rechte Scherzend nun von mir entfernst, Nahn sich mir die Höllmächte, Und ich schieß mich tot im Ernst**» [18]. Як видно, найпоширенішим засобом вербалізації страху є метафори та емоційно-забарвлені епітети.

Емоційний концепт страх осмислюється Г. Гейне в поезіях як «боязнь» смерті, страх скорої смерті: «**Der Sturm spielt auf zum Tanze ... Ein Fluchen, Erbrechen und Beten Schallt aus der Kajüte heraus; Ich halte mich fest am Mastbaum Und wünsche: Wär ich zu Haus**», «**Nacht lag auf meinen Augen ... Mit starrem Hirn und Herzen Lag ich im Grabesgrund**» [18]. Знову Г. Гейне звертається до стилістичної метафори, щоб передати емоції та переживання ліричного героя. Але в цій поезії автор застосовує ще один стилістичний прийом для вираження «страху» – лексичні повтори: «**Mein Lieb, ich kann nicht aufstehn**» [18].

Субконцепти «боязнь» і «тривога» незрозумілого, невідомого, незвіданого становлять семантичне поле концепту «Angst»: «**Mir träumte wieder der alte Traum ... Das Schwören in der Ordnung war, Das Beißen war überflüssig**» [18], «**Der Traumgott bracht mich in ein Riesenschloss, ... Die Ausgangspforte sucht der bleiche Tross, Mit Händeringen und mit Angstgewimmer**» [18], «**Und zwischen Himmel und Wasser Und Angst und Freude schwebt**» [18]. В останній поезії, окрім метафори, поет уживає також антитезу «страх» – «радість», щоб показати багатогранність почуттів героя.

Г. Гейне у творах відкриває перед читачем найпотраєсніші скарби своєї душі й малює в уяві читача картини з дитинства, у яких показує, що діти найлегше можуть справитися з будь-якими страхами, співаючи лиш пісні. Власні вірші-пісні стали для ліричного героя такою ж зброєю в боротьбі зі страхами, які постають перед ним: «**Klingt das Lied auch nicht ergötzlich, Hat's mich doch von Angst befreit**» [18].

Емоційний концепт «Angst» поет передає за допомогою епітета й субконцепту «нешастя»: «**... will gar ängstiglich Ein Unglück prophezeien**» [18].

Лексичне поле емоційного концепту «страх» у Г. Гейне осмислюється також через емоційний субконцепт «жах»: «**Mir graust es, wenn ich sein Antlitz sehe**» [18].

Висновки. Творчість видатного німецького поета Г. Гейне представляє широке поле для досліджень емоційних концептів. Одним із таких є концепт «Angst». Страх видає безпосередню позитивну чи негативну оцінку людиною різних явищ і регулює її раціональну поведінку. У поезіях Г. Гейне зі збірки «**Buch der Lieder**» концепт «страх» має досить високий ступінь актуалізації, що зумовлено загальним настроєм та ідейними мотивами творів. Концепт «страх» представлений у творах, що аналізувалися, широким рядом емоційних субконцептів, які становлять його семантичне поле. Серед

засобів вербалізації емоційного концепту «Angst» найбільш поширеними та продуктивними в поезіях Г. Гейне є стилістичні метафори. Отже, спектр мовних засобів, за допомогою яких представлено концепт «страх», досить широкий, включає не лише безпосередню назву емоції, а й слова та вирази, за допомогою яких можна описати емоційні й фізіологічні зміни в поведінці людини. Подальше дослідження емоційних концептів у творчості Г. Гейне та інших представників німецькомовної та світової літератур становить широкі перспективи для розвитку, оскільки може становити інтерес для літературознавців, критиків і літераторів. Результати дослідження можна застосовувати під час викладання літератури, іноземної мови, лінгволітературознавства як у школах, так і у вишах.

Література:

1. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди ; редкол. : В.І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с. С. 610.
2. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640С.
3. Аскольдов С.А. Концепт и слово. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология* / под общей редакцией докт. филол. наук, проф. В.П. Нерознака. Москва : Academia, 1997. С. 267–279.
4. Аскольдов-Алексеев С.А. Концепт и слово. *Русская речь. Новая серия*. Вып. 2. Ленинград, 1928. С. 28–44.
5. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / пер. с англ. А.Д. Шмелева ; под ред. Т.В. Булыгиной. Москва : Языки русской культуры, 1999. 780 с.
6. Вежбицкая А. Толкование эмоциональных концептов. Язык. Культура. Познание / пер. с англ., отв. ред. М.А. Кронгауз. Москва : Русские словари, 1996. 416 С. С. 329.
7. Воркачев С.Г. Культурный концепт и значение. *Труды Кубанского государственного технологического университета. Серия «Гуманитарные науки»*. Вып. 2. Краснодар, 2003. Т. 17. С. 268–276.
8. Изард К.Э. Психология эмоций. Санкт-Петербург : Питер, 2012. 464 с.: ил.
9. Изард Э. Кэрролл. Эмоции человека. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1980. 440 с.
10. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. Волгоград : Перемена, 2001. 495 с.
11. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология* / под ред. проф. В.П. Нерознака. Москва, 1997. 281 с.
12. Пименова М.В. Типы концептов и этапы концептуального исследования. *Вестник КемГУ*. 2013. № 2. С. 127–131.
13. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция : Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. Москва : Советская энциклопедия, 1983. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/4425/%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A6%D0%95%D0%9F%D0%A2.
14. Фрумкина Р.М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога. *Научно-техническая информация*. 1992. Серия 2. № 3. С. 1–7.
15. Шаховский В.И. Что такое лингвистика эмоций. URL: http://tverlingua.ru/archive/012/3_shakhovsky.pdf.
16. Duden. Die deutsche Rechtschreibung. [URL: <https://www.duden.de/rechtschreibung/Angst>].
17. Duden. Die deutsche Rechtschreibung. URL: <http://www.duden.de/rechtschreibung/Konzept>.
18. Heinrich Heine. Buch der Lieder. Gedichte. URL: <https://www.textlog.de/heine-lieder.html>.

Honcharuk R. Emotional concept “ANGST” in poems of H. Heine

Summary. Long ago emotions came in the line of sight of the representatives of different branches of foreign and domestic science – psychology, linguistics, sociology, philosophy, cultural studies, history, because emotions are directly related to nature, behavior, experiences, ideas, perceptions of man. Emotions are reflected in the emotional picture of the human world, including the language picture. Emotional conditions have the function of motivation in the process of cognition and awareness by the person of the outside world and phenomena of the surrounding reality. The question of the interaction of language, consciousness and emotions has long been the focus of scholars. As a result, the interest of the representatives of science in studying the idea of “concept” has increased recently. The concepts are explored in psychology, linguistics, literary studies, and cultural studies. The concept is the operational unit of memory, the conceptual system of language and the whole picture of the world, which is reflected in the human mind. Emotional concepts that reflect

and form the emotional picture of the world are the subject of linguistics study. “Fear” as an emotional concept today also attracts the attention of researchers in various scientific fields. It is one of the universal concepts common to most peoples and cultures. Among the great number of human emotions, fear is one of the prevailing ones. Fear accompanies a person throughout his life and manifests itself in different variations: fear of death, of his relatives, of the future, etc. Fear is seen as an emotion that arises from a real or perceived danger that threatens the life of a being, personality, or values (ideals, goals, etc.) that the individual protects. Given the importance and versatility of emotions, the range of ways of verbalization of this concept is quite wide and presented at different linguistic levels. The analysis shows that the semantic field of the concept of “Angst” – “fear” is represented by a complex cognitive structure that includes such sub-concepts as “fright”, “fear”, “anxiety”, “unrest”, “pain”, “suffering”.

Key words: emotional concept, verbalization, token, poetry, metaphor.